Les colònies tèxtils i mineres al Cardener mitjà

Introducció

Des de sempre les classes dominants han tingut dos grans objectius, pel que fa a la mà d'obra que en les diverses èpoques ha estat la productora de béns i rendes: fixar-la al lloc de producció i garantir-ne la seva perpetuació. Segons les formes productives això s'ha aconseguit de diverses maneres. L'esclavisme en les societats clàssiques grega i romana, els remences i la condició d'homes afocats als masos en la societat medieval, i les politiques d'habitatges socials lligats als centres de producció en les societats industrials, una bona mostra de les quals són les colònies industrials. Curiosament, en el món industrial dels segles XIX i XX, les formes d'establiment de la població que més beneficiaven als amos eren també les que defensaven alguns pensadors del socialisme utòpic, per diferents motius. Un bon exemple d'això que diem són les guarderies que, de forma totalment innovadora, es van establir en moltes fàbriques tèxtils.

L'accepció de la paraula colònia que més s'adiu amb el nostre cas és la d'un grup de gent que s'estableix en un lloc despoblat. Deriva dels mots colon i colonitzar i és d'ús força tardà en el català. Segons Coromines el seu primer ús és dels volts de 1673. Les colònies industrials van ser sobretot una forma de fixar i perpetuar la mà d'obra lligada a la fàbrica, a banda que poguessin tenir un major o menor contingut humanitari i social. El fet de garantir vivenda i serveis als treballadors creava un vincle molt fort entre la vida personal i laboral d'aquests, la qual cosa afavoria la identificació dels treballadors amb l'empresa i evitava la conflictivitat laboral, lligant, a més a més, els obrers al seu lloc de treball per a tota la vida. De fet, el sistema també assegurava la perpetuació de la mà d'obra, ja que els fills i filles dels treballadors així que arribaven a l'edat laboral (1) ja entraven a treballar a la fàbrica. D'aquesta manera garantia a les famílies la supervivència de les generacions futures i, al mateix temps, l'empresa es garantia una mà d'obra fidel. Ho deia ben clar el banquer Edward Blount: *lligant la població obrera al sòl, afavorint-ne el seu desenvolupament, augmentant el seu benestar, complim un deure, al mateix temps que fem una cosa que és útil als nostres veritables interessos*. Si el pagès i els seus descendents estaven indisolublement units al mas durant l'Edat Mitjana i Moderna, en l'era industrial l'obrer i els seus descendents estaven per sempre lligats a la fàbrica.

Els precedents

Deixant de banda les formes medievals de fixació i perpetuació de la mà d'obra lligada al centre productiu –que en el cas català eren sobretot els masos– sí que val la pena observar allò que, en el segle XVIII, podem considerar un esglaó intermedi en la transició cap a les colònies industrials. Es tracta d'aquelles situacions en què els obrers vivien en el mateix edifici de "la fàbrica" i on, no sols les estances residencials i productives es confonen, sinó que també en l'inventari de béns mobles apareix una barreja d'eines i efectes domèstics amb aparells propis de l'activitat industrial que es duia a terme. El cas més paradigmàtic és el dels molins paperers, precursors de moltes de les fàbriques tèxtils, tot i que, com veurem, aquesta forma de residència es va mantenir parcialment en el cas d'algunes fàbriques de teixits.

A la zona que ens ocupa, en tenim un cas prou interessant. Es tracta del molí paperer dels Alsina, de Súria, situat al lloc conegut amb el nom de "casa de la fàbrica vella". Reiteradament s'ha descrit l'estructura arquitectònica dels molins paperers com edificis de planta rectangular, amb diverses plantes que donen a les construccions una alçada considerable per als estàndars de l'època. Als soterranis s'hi feia l'activitat de fabricació del paper, a les plantes intermèdies hi havia els habitatges dels treballadors del molí, i a la planta superior els anomenats miradors: espais molt ventilats on s'assecava el paper. Disposem de l'inventari de béns que amb motiu de la mort de Joan Serra i Franch –oriund de Capellades i que tenia arrendat el molí dels Alsina, on vivia– va fer-se en la casa i molí dels Alsina. Allà queda ben clar que hi havia 9 persones vivint al molí i que no hi havia gran discerniment entre les activitats professionals i les domèstiques. Més tard, aquest edifici es va aprofitar com a bloc de pisos quan al seu costat es va construir l'anomenada Fàbrica Vella.

Colònia Fusteret (Súria).
ARXIU ALBERT FÀBREGA

Les colònies tèxtils

De nord a sud, des de la fàbrica de Valls de Torroella fins a la sortida del terme de Callús, trobem les següents fàbriques, acompanyades de formes més o menys àmplies de residència, tot i que no totes van desenvolupar colònies. Una de les coses difícils de precisar és la quantitat de gent que treballava en aquestes fàbriques i quants residien en les colònies. En general, les tèxtils van ser empreses poc estables. Entre els problemes amb les riuades, els canvis de tècniques i de matèries elaborades, els canvis de propietat, etc. fa de molt mal dir quants obrers hi havia en un moment determinat. Donem les dades d'ocupació d'aquelles que en tenim, sigui per via directa o indirectament, a través de les clàssiques fotos de grup de finals del segle XIX i primers del XX.

Fàbrica de la Ribera
(Coaner-Sant Mateu de Bages)
Aquesta fàbrica no va arribar a posar-se en funcionament. Quan ja era coberta i amb tota la maquinària a punt, la riuada de l'any 1907 la va inundar i va causar-hi danys importants. Quan tornava a estar a punt, una nova revinguda del riu la va tornar a malmetre i ja no es va refer. Es va treure la maquinària i es va vendre. El salt d'aigua donava la llum a la Fàbrica Vella de Súria. Llavors el va comprar el Palà per donar energia a la fàbrica de Palà de Torroella. Ell va ser qui va desmuntar el sostre i es va endur les teules per a la seva nova casa. Més tard els Valls van comprar la central per donar llum a la fàbrica de Valls de Torroella i actualment l'electricitat es ven a FECSA-ENDESA. Només s'hi va construir una vivenda per als encarregats de la central, que des de fa anys és la familia Franch.

Fàbrica de cal Jover (Súria)
La història d'aquesta fàbrica, que encara està en funcionament, s'ha descrit en diverses publicacions. No va donar lloc a cap colònia, tot i que al seu interior hi havia la casa del director i 4 o 5 pisos per a alguns treballadors. El més interessant, pel que fa a aspectes socials, és l'existència d'una guarderia per als fills dels treballadors. Des del punt de vista empresarial segurament la seva finalitat era garantir l'accés regular de les dones al lloc de treball i evitar els possibles problemes que la seva absència, a causa dels fills petits, podia provocar. Crida l'atenció que la creació i existència de guarderies fos defensada com un dels pilars bàsics per un dels utopistes. George Owen, deia l'any 1816, en la seva obra *A New View of Society*, que els nens, des del moment en què caminaven fins que entraven a l'escola, havien d'estar en espais propis sota el control d'educadors, a fi de deslliurar els pares de la seva càrrega i de garantir una educació en els usos i costums civilitzats que les classes baixes no podien proporcionar-los. No sabem fins a quin punt les idees utòpiques havien penetrat a Catalunya, però el cert és que la "funció social" duta a terme per la burgesia

Colònia Antius (Callús).
ARXIU ALBERT FÀBREGA

catalana coincidia bàsicament amb els seus interessos econòmics i de màxima explotació de la mà d'obra. En una foto de grup, de 1894, hi ha 283 treballadors: 70 homes, 101 dones i 112 nens (2).

Fàbrica Vella (Súria)
Aquesta fàbrica no va generar cap colònia, pel fet de trobar-se al costat del nucli urbà de Súria. L'edifici del molí paperer dels Alsina es va transformar en un bloc de vivendes que es va ampliar amb una ala que conectava l'antic molí amb la nova fàbrica. Avui, de la fàbrica només en queden les instal·lacions hidràuliques que encara s'exploten, i les vivendes mantenen l'antiga fesomia.

Colònia Santa Maria (Súria).
ARXIU ALBERT FÀBREGA

Fàbrica Abadal (Súria)
Tampoc no va donar lloc a cap colònia, pel fet de trobar-se molt a prop del nucli urbà de Súria.

Fàbrica Giró (Súria)
La fàbrica Giró estava situada al barri de Fusteret, a l'entrada sud de Súria. De la fàbrica només en queda la resclosa i un antic canal sec. La fàbrica va donar lloc a la colònia Giró, avui Fusteret. Quan la fàbrica va plegar, le Mines de Potasa de Súria van aprofitar la seva central elèctrica, que capta l'aigua amb un llarg canal que travessa el bosc de ribera del pla de Reguant. La colònia, tèxtil en els seus orígens, va passar a ser una colònia minera.Un grup de sis cases van iniciar-se l'any 1900, 25 anys després que la fàbrica comencés a funcionar. No sabem si van ser les primeres o eren una ampliació.

Fàbrica d'Antius (Callús)
La fàbrica d'Antius va donar lloc a la colònia d'Antius, amb un dels edificis més singulars que trobem a les colònies del Cardener. Es tracta de l'edifici dels serveis de la colònia, avui abandonat, que es troba només entrar a Antius. A la fàbrica d'Antius, per terme mitjà, sembla que hi treballaven 140 persones, tot i que en una foto de primers de segle XX només n'hi comptem 100: 27 homes, 47 dones i 26 nens. A la colònia s'hi van fer 26 vivendes, la qual cosa es correspon bé amb el nombre d'homes, si els considerem com a caps de casa.

Fàbrica del Guix (Callús)
Aquesta va ser una fàbrica de vida molt efímera i que va funcionar sobretot com a molí de guix. No va donar lloc a cap colònia.

Fàbrica del Cortés (Callús)
La fàbrica del Cortès va generar també una important colònia, situada al peu de la carretera C-55. Les xifres d'ocupació parlen de 160 treballadors i unes 25 vivendes a la colònia.

Fàbrica de cal Cavaller (Callús)
Tot i que hi ha un grup de cases conegut com la colònia de cal Cavaller, en realitat les vivendes es van desenvolupar independentment de la fàbrica, la qual no hi tenia cap dret de propietat, tot i que en aquelles cases hi vivien treballadors de la fàbrica. En una foto de primers del segle XX hi hem trobat 32 homes, 22 dones i 27 nens, que fan un total de 81 treballadors. Aquí les xifres conegudes d'ocupació parlen de 200 treballadors, de manera que ens trobem amb una gran disparitat.

Fàbrica Nova (Callús)
No va donar lloc a cap colònia pel fet de trobar-se dins el casc urbà de Callús.

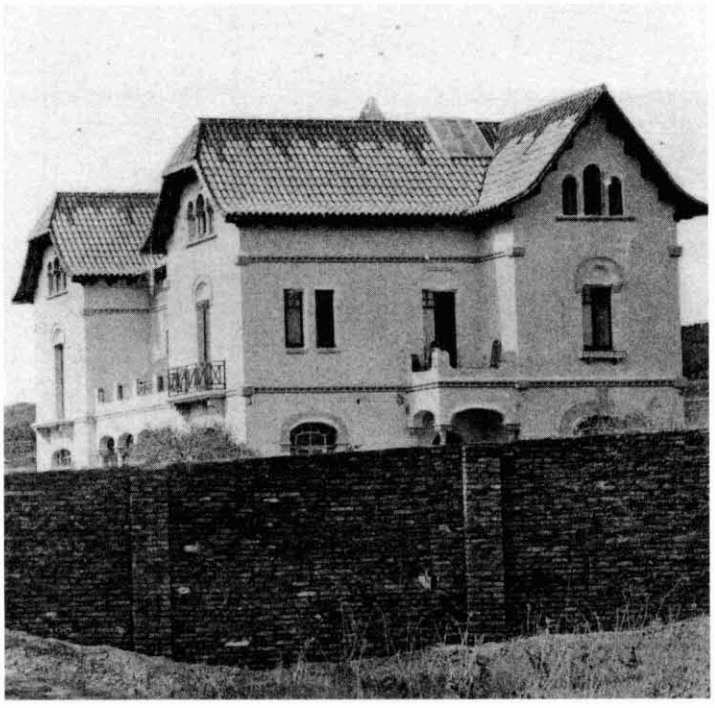
La colònia minera de Súria

Des dels seus inicis i fins fa relativament pocs anys, les mines de Súria van ser en mans de la multinacional belga Solvay (3). A les acaballes del segle XIX, la Solvay tenia ben definits els plans del que havien de ser les seves *ciutats obreres*, com ells anomenaven les colònies industrials. Sembla que el cervell d'aquelles colònies va ser l'enginyer belga Edouard Hannon, veritable artífex de l'expansió de la Solvay a tot el món. L'any 1895 havien dut a terme la *ciutat obrera* de Salin-de-Giraud, a la Provença. Era formada per vàries filades de cases idèntiques, en blocs d'unes 20 contigües. Són els anomenats *corons* (4) . Per distingir bé les diferències d'estatus, les cases més grans eren dels encarregats i dels enginyers. La casa del director era la més gran i bella de totes, i era única. Aquestes diverses categories de vivendes formaven tot una tipologia en el llenguatge dels seus constructors, que es referien a elles com a cases del tipus 1, tipus 2, etc. Aquest és l'esquema que la Solvay va aplicar a totes les seves colònies, i en particular a Súria.

L'*Agenda Agrícola para el año 1925* que anualment editava la societat *Minas de Potasa de Súria, S. A.* diu:

El personal de la Compañía se aloja en casas-torres de importancia variable, de aspecto muy agradable, con todas las comodidades, edificadas por la Sociedad; 46 familias gozan por ahora de esa ventaja. Un barrio obrero, que forma una verdadera ciudad, ha sido construido en un punto muy higiénico de la comarca y suministra alojamiento a más de 200 famílias; se ensancha todos los dias y ha sido dotado de una distribución de agua cuyas canalizaciones han sido llevadas hasta en la villa misma de Súria (5).

Aquí, ens trobem davant d'un dels casos més interessants, reeixits i ben conservats de colònia industrial. El nivell de qualitat i la racionalitat de l'estructura urbana i de les cases és molt superior als estàndars catalans d'aquella època. La causa d'aquest fet és que la societat explotadora de les

Xalet del director (Súria).
ARXIU ALBERT FÀBREGA

Colònia Santa Maria (Súria).
ARXIU ALBERT FÀBREGA

mines de Súria, quan es va construir la colònia, era, com hem dit, la Solvay belga, que tenia llavors uns plantejaments socials molt avançats respecte a les formes de vida que corrien pel nostre país en aquells temps. Pel nombre i tipologia de les construccions, aquella actuació, duta a terme els anys 1918 i 1919, va marcar profundament la fesomia de Súria.

Els treballs inicials de la colònia s'havien començat l'estiu de 1918. Per entendre la singularitat d'aquelles construccions i els serveis i prestacions que oferien cal recordar breuement la personalitat d'Ernest Solvay i les idees del seu temps.

Ernest Solvay (1838-1922) va ser, abans que res, un científic amb una profunda ideologia humanista i un dels pares de la sociologia. Però no va ser només un teòric. Les seves idees socials pogressistes les va implementar en les seves factories. Abans que fos legalment obligatori, els treballadors de totes les empreses Solvay disposaven d'un sistema de seguretat social, d'un sistema de pensions, d'una jornada de 8 hores i de vacances pagades. A Bèlgica va fundar l'Institut de Psicologia, l'Institut de Sociologia i l'Escola de Negocis. L'any 1911 va organitzar un congrès científic a Brussel·les amb la presència de Marie Curie, Albert Einstein, Max Planck, etc. Pel que fa a les seves industries va ser capaç de dur a terme les seves idees de benestar social en tots els països on la Solvay es va introduir. Així defineix el professor Philippe Mioche la seva importància:

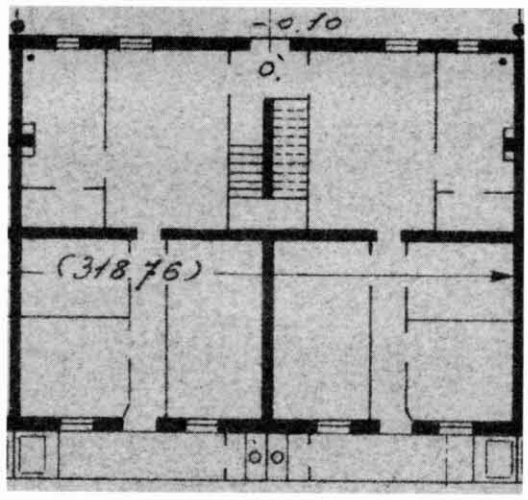
A tot arreu les conseqüències socials van ser les mateixes: grans plantes, factories amb habitatges per als treballadors, paternalisme en les relacions socials, etc. L'exemple del químic belga Ernest Solvay és per a mi el millor. A finals del segle XIX va construir un munt de plantes per tot Europa: a Bèlgica, França, Alemanya, Polònia, Itàlia, Espanya, Regne Unit, etc. Totes les plantes estaven organitzades exactament de la mateixa manera. És a dir, els treballadors europeus treballaven a la mateixa organització, en el mateix producte i vivien en cases semblants (6).

L'estructura de la *ciutat obrera* de la Solvay, a Súria, va ser la següent:

Un primer grup d'edificis, coneguts com els "xalets de la mina" es van construir al centre del poble –al Raval Nou– i a la Colònia (7). Destaca per damunt de tot el "xalet del director", una magnífica construcció de l'arquitecte modernista manresà Josep Firmat i Serramalera. Era una casa del tipus 3, formada, com totes les altres, per dos habitatges. També hi havia un xalet de tipus 4, igualment amb dos habitatges. Quatre xalets de tipus 8, amb un total de 8 habitatges, completen el conjunt situat al Raval. A la Colònia es van fer 4 xalets de tipus 6, amb un total de 8 pisos, a la banda sud. Més amunt hi ha 13 xalets del tipus 7, amb un total de 26 habitatges, que l'any 1939, en algun cas, s'havien redistribuït fins a fer un total de 33 habitatges.

Les cases dels miners eren del tipus 10. En total, l'any 1939, hi havia 70 mòduls formats per baixos i dues plantes cadascun, que corresponen a 3 habitatges. Molts d'aquests mòduls estan agrupats en edificis de dos mòduls, adjacents els uns als altres i amb una escala central a cada bloc. Oferien l'equivalent a 210 habitatges, tot i que, només hi havia 130 funcionant com a tals. La resta dels espais eren destinats a cantina i altres serveis. L'escala central dels mòduls dobles –que són la majoria– distribueix l'edifici en dues meitats simètriques amb tres habitatges a cada banda, d'uns 65 m² cadascuna. Cada habitatge té una sala-menjador, cuina i tres habitacions. La "comuna" i el safareig són, inicialment, al carrer, en uns coberts annexos. Les primeres habi-

tatges d'aquest tipus que es van fer, el 1895, a Salin-de-Giraud, tenien uns 35 m². L'any 1948, quan la Solvay va fer a Súria alguns nous blocs d'habitatges de tipus 10, la superfície ja era d'uns 80 m². Pel que fa als serveis, cal destacar l'absència d'església o capella. A diferència de la catòlica burgesia catalana, la filosofia de la Solvay era eminentment laica, cosa que també es notava en la seva elecció d'ensenyaments no religiosos en les seves colònies d'arreu d'Europa. Un altre element clau d'aquestes colònies era l'economat o cantina que, en el cas de Súria, era situada a l'angle nord-oest de la colònia, a tocar de l'anomenada *casa dels solters* que més tard fou la caserna de la Guàrdia Civil.

Planta de dues vivendes de tipus 10 (1938).
ARXIU ALBERT FÀBREGA

Bibliografia

D.A., *La indústria tèxtil, Actes de les V Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya*, Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya i Marcombo Boixareu Editores, 2002.

D.A., *Callús. Història en imatges*, Angle Editorial i Centre d'Estudis del Bages, 1996.

DAUMALIN, X., *Patronage et paternalisme industriels en Provence au XIX siècle: nouvelles perspectives*, Industries en Provence, núm. 12, març 2005.

REGUANT, J., *Súria. Història en imatges*, Angle Editorial, Centre d'Estudis del Bages, Ajuntament de Súria i Diputació de Barcelona, 1997.

SERRA, R., *Colònies tèxtils de Catalunya*, Fundació Caixa de Manresa i Angle Editorial, 2000.

Notes

(1) Segons la llei de tretze de març de 1900, que regulava el treball de nens i dones, només es podia començar a treballar a partir dels 10 anys. Però tenim documentats casos en què es treballava des dels 7 anys.

(2) En aquestes fotos és difícil establir la frontera entre els nens i els adults. Tot i amb això, en aquest cas, hi ha una quantitat molt important de nens molt petits.

(3) La primera concessió, amb el nom de *mina Romania*, la tenien, des de 1912, Macary i Viader, però almenys des de l'any 1917 aquesta concessió estava venuda a la Solvay. La constitució de la societat *Minas de Potasa de Súria* és de 25 de setembre de 1920. Aquesta és la data que a vegades es dóna, erròniament, com de la compra de les mines de Súria per part de la Solvay. El llibre de registre de personal de Minas de Potasa de Súria s'inicia el 10 de gener de 1915, amb la qual cosa, probablement, aquesta va ser la data de la compra de la concessió i l'aparició de Solvay & Cie. a Súria.

(4) En principi sembla que el terme *coron* s'usava per designar les cases o barris miners del nord de França. Avui alguns autors francesos usen el mot *corons* per indicar els conjunts de cases de totxo, totes semblants, alineades al llarg de carrers i que formen les vivendes dels obrers industrials.

(5) Minas de Potasa de Súria, S.A., *Agenda Agraria, 1925*. Notem que la terminologia emprada és una traducció literal de la francesa: casa-torre per *tour-maison* i ciudad obrera per *cité ouvrière*.

(6) MIOCHE, P., *Historical and cultural roots of european integration in the 19 and 20 centuries*, Lectures from the second ASEF Summer School, 1999.

(7) No sabem des de quan a Súria es va parlar popularment dels "xalets". Aquest és un gal·licisme que, segons Coromines, es va introduir cap a l'any 1900 com a sinònim de "torre". En el llenguatge oficial de la Solvay sempre es parlava de "casa-torre".

Albert Fàbrega,
historiador

ET SORPRENDRÀ!

EL CARDENER

CONSORCI DE PROMOCIÓ TURÍSTICA DEL CARDENER

C – 55 , KM.39
08250 SANT MARTÍ DE TORROELLA
(SANT JOAN DE VILATORRADA)
Telf / Fax: 93 836 17 08
www.elcardener.com
consorcicardener@diba.es